

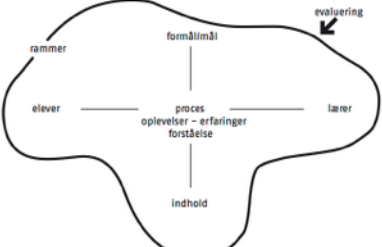

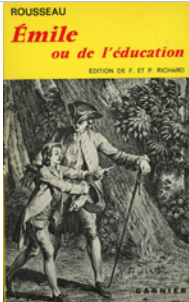

	<p>Angreb på World Trade Center, New York 11. september 2001</p>
	<p>FN's verdenserklæring om menneskerettigheder Artikel 1. Fra serie, der hænger i FN's hovedkvarter på Manhattan</p>
	<p>Fra Folketingets vandrehal. Den onde maler (Rasmus Larsen) http://www.information.dk/11625</p>
 <p>Figur 2 – Alle undervisningens elementer i samspil</p>	<p>“Amøbemodellen” der viser samspillet mellem undervisningens syv elementer. Peter Brodersen i Effektiv undervisning.</p>
	<p>Anders And</p>
	<p>Ansvar. Ansvar er ikke noget man få, men noget man tager. I gennem skoleforløbet giver læreren efterhånden slip og lader barnet tage ansvaret. Egen model</p>

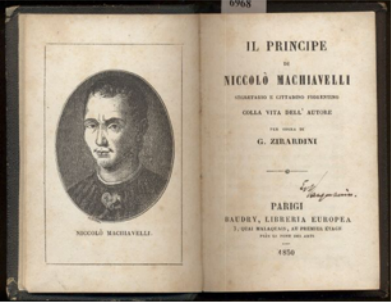

	<p>Arbeit macht Frei Port ved koncentrationslejr</p>
	<p>Dannelse eller stilstand?</p>
	<p>Nadver Birthe Einer-Jensen</p> <p>Herfra udgår, som solens stråler, den kærlighedens kraft, der har skabt verden.</p>
	<p>Brød og skuespil ?</p>
	<p>Børn i skolen</p>
	<p>Flere skolebørn</p>

	<p>Marc Chagall Abrahams ofring</p>
	<p>Forside Charlie Hebdo, 2015</p>
	<p>Christiansborg</p>
	<p>Salvador Dali, Kristus Fugleperspektiv - eller Guds perspektiv?</p>
	<p>Danmarks Riges Grundlov</p>
	<p>Dostojevskij</p>

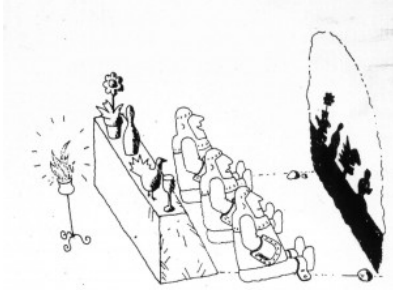
	<p>Rousseau Émile - eller om opdragelsen</p>
	<p>Entre les murs Klassen. Vinder af Canne-festivallens Gyldne Palmer i 2008</p>
	<p>EU flag og Dannebrog foran Christiansborg</p>
	<p>Det geocentriske verdensbillede</p>
	<p>Tyrkisk kakkel fra omkring år 1600. Alt vender sig imod Kaaba'en i Mekka.</p>
	<p>Skolehistorie på frimærker</p>

	<p>Titelblad Machiavelli, Fyrsten</p>
	<p>Anthony Giddens Den løbske verden...</p>
	<p>Overgangen over Det røde Hav. Gods and Kings</p>
	<p>Jürgen Habermas og Joseph Ratzinger, der senere bliver pave Benedict XVI</p>
	<p>Michael Kvium, Handlingen Intet at spejle sig i, åndløshed (vin til vand) og kun iklædt tiden.</p>
	<p>Hildegard von Bingen, Åbenbaring</p>

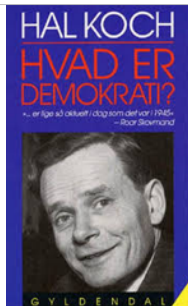

Skærmtrolden Hugo.
 Det pædagogiske spørgsmål: "Hvor skal vi hen, du?"

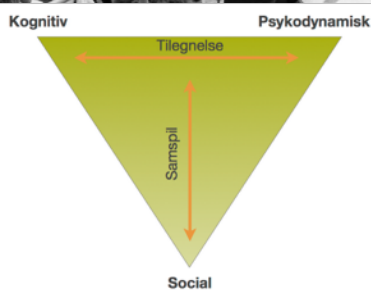
Platons hulelignelse

Hal Koch
 Det deliberative demokrati – hvilket han godt nok ikke kaldte det.

Martin Luther King, 28. august 1963:
 "I have a dream!"

Læringens elementer ifølge Knud Illeris
 Men er det nu det hele?

Isenheimalteret, Colmar

Jacques Molay Prend, Jerusalem indtages i 1299. Versailles

Danmarks dåbsattest. Jellingstenene

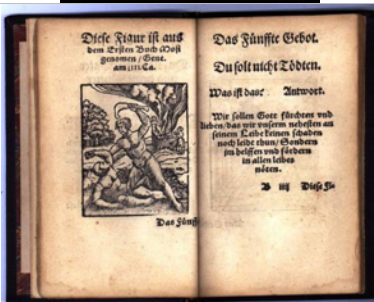

Og hvem har vi så her? Rammen er Jesus, ja - men ansigtet?

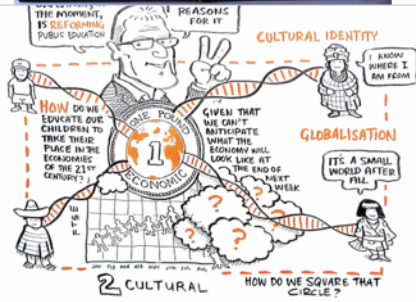

Immanuel Kant

Oplysning er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed.

Luthers lille Katekismus. Det femte bud.

Sir Ken Robinson
Changing education paradigms

		<p>Det heliocentriske verdensbillede</p>
		<p>Wilhelm Bendz (1804-32), <i>En ung kunstner (Ditlev Blunck) betragter en skitse i et spejl</i></p>
		<p>Kvindetoget på vej for at takke kongen for valgetten, 1915</p>
		<p>Kabaaen i Mekka under pilgrimsfærden</p>
		<p>Lærer på arbejde i et multi- eller måske et interkulturelt miljø.</p>
		<p>Hvilken lærerrolle har vi her?</p>

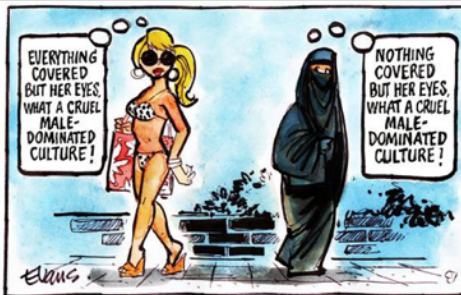
Lærte vi noget?

K.E. Løgstrup.
Skolens formål er tilværelsesoplysning.

Databehandling i stor stil ...

Kulturmøde?

Med lov skal land bygges.
Indledningen på Jyske Lov fra 1241. Her
fra folketingets vandrehal.

Hvad er medborgerskab?

Giovanni Pico della Mirandola, 1463-1494

Og han gik lige ind i mørket.
Kun hans egne to blå øjne
lyste op.

Mis med de blå øjne

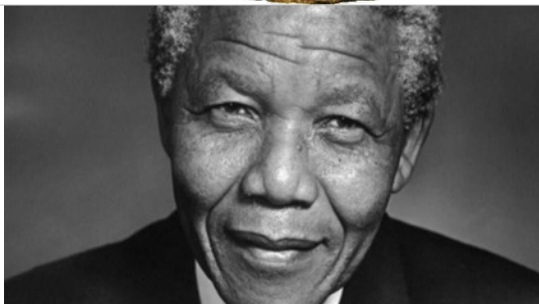
Muhammed prædiker.
Illustration i en koran fra middelalderen.

Ytringsfrihed eller retten til at fornærme
andre?

...den Harald, som vandt sig hele Danmark
og Norge og gjorde danerne kristne.

Nelson Mandela, 1918-2013

Grundtvig - en farverig person.

Er lyset for de lærde blot?

Nøglemagten.
Mat. 16, 13-19

Og jeg siger dig, at du er Peter, og på den klippe vil jeg bygge min kirke, og dødsrigets porte skal ikke få magt over den. v19 Jeg vil give dig nøglerne til Himmeriget, og hvad du binder på jorden, skal være bundet i himlene, og hvad du løser på jorden, skal være løst i himlene.«

Civil courage! Aben Osvald

Men lige med et sir Osvald
NEJ!
han bli'r selv helt forskrækket,
her sidder han
og kigger rundt
med store, mørke øjne.

Pige med perleørering
Johannes Vermeer c.1665

Pippi kan da ikke være forbudt nogle steder
...

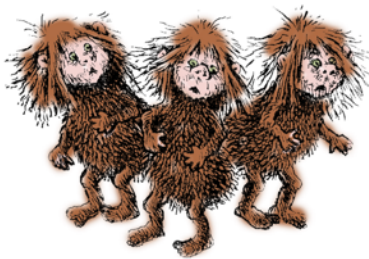

På kant med Kierkegaard.
Søg selv på nettet ...

Esben Hanefelts illustration til *Rigs Vandring*

Tre nætter og dage dvælede Rig hos Oldefar og Oldemor, så brød han op og gik uden ord utallige veje midt ude på vejen. Ni måneder gik, så kom konen med en nøjsom søn, der fik navnet Træl.

Didaktikken.

Hvorfor det? Hvorfor skal vi undervise i det? Hvorfor skal vi gøre sådan? Hvorfor ...

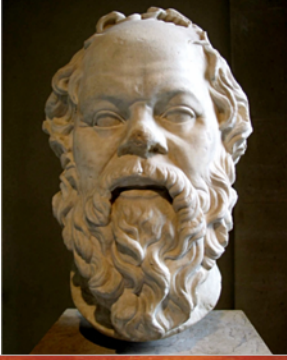

SAK!

At man, naar det i Sandhed skal lykkes En at føre et Menneske hen til et bestemt Sted, først og fremmest maa passe paa at finde ham der, hvor han er, og begynde der.

Sct Georg. Her fra kalkmaleri i Århus Domkirke.
Drager er vist altid hunkøn, denne har ligefrem en unge.

Lindorme er vist altid hankøn ...

	<p>Michael Sjeløvejer i Højby Kirke (Ods-herred)</p> <p>Læs evt. <i>En engels vinger</i>.</p>
	<p>Skabelse og syndefald</p> <p>Syndefaldsberetningen er historiens begyndelse. Uden den ingen handling.</p>
	<p>Det, det hele handler om!</p>
	<p>Sokrates</p> <p>“Forestil dig nogle mennesker i en slags underjordisk rum, ligesom en hule, hvis indgang, som er lang og ligeså bred som hulen, åbner sig mod lyset. I dette rum har de opholdt sig lige fra barndommen, fastbundne både på benene og om halsen, så ...”</p>
	<p>Marc Chagall Song of songs (Højsangen)</p> <p>Tag mig i hånden, kom, lad os løbe! Kongen fører mig ind i sit kammer. Lad os juble og glæde os over dig, vi vil prise din elskov højere end vin. (Højs 1,4)</p>
	<p>Valgplakat 1935</p>

	<p>Syndeboek</p>
	<p>Agnus Dei (Guds lam) eller syndeboek?</p> <p>Han blev plaget og mishandlet, men han åbnede ikke sin mund; som et lam, der føres til slagting, som et får, der er stumt, mens det klippes, åbnede han ikke sin mund. (Es. 53,7)</p>
	<p>Syndefaldet. Kvinden så, at træet var godt at spise af og tiltrækkende at se på, og at det også var godt at få indsigt af, og hun tog af frugten og spiste. Hun gav den også til sin mand, der var hos hende, og han spiste.</p>
	<p>Michelangelo, Syndefaldet</p> <p>Det sixtinske Kapel Og nej, sådan ser en kerub ikke ud.</p>
	<p>Tankpasserpædagogik - men i Danmark har vi jo selvbetjening på tankstationerne.</p>
	<p>Wittenberg slotskirke, 31. oktober 1517</p> <p>42 De kristne bør belæres om, at det ikke er pavens mening, at køb af aflad på nogen måde kan sammenlignes med barmhjertighedsgerninger.</p> <p>43 De kristne bør belæres om, at hvis man giver til den fattige eller låner til en trængende, så handler man bedre, end hvis man køber aflad.</p>

Den barmhjertige samaritaner.
Van Gogh, efter Delacroix

Theseus og Minotaurus

Hvor mon den er, den røde tråd ...
(hvis den altså var rød)

Se så! nu begynder vi. Når vi er ved enden af historien, ved vi mere, end vi nu ved, for det var en ond trold! det var en af de allerværste, det var "djævelen"! En dag var han i et rigtigt godt humør, thi han havde gjort et spejl, der havde den egenskab, at alt godt og smukt, som spejlede sig deri,

...
Lorenz Frølich.
Illustration til Snedronningen

Det treetagers verdensbillede

Himmel
Jord
Skærdsild

Århus Domkirke

Jesus starter i skole
Læreren har ferle og ris i hænderne
Tuse Kirke ved Holbæk

 <p>'Εν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος</p>	<p>I begyndelsen var ordet (logos)</p> <p>Ørnen er evangelisten Johannes symbol</p>
	<p>Tegn Smtter vel ikke?</p>
	<p>Venus fra Willendorf</p> <p>Kvindeideal fra oldtiden.</p>
	<p>Valghandling - er dette demokratiets kerne?</p>
	<p>Luther ved Rigsdagen i Worms</p> <p>“Det er ikke tilrådeligt at handle imod sin samvittighed!”</p>
	<p>Det ældste danske krucifiks fra Åby Kirke ved Århus. Krucifikset er fremstillet ca. 1050-1100 af forgyldte kobberplader på en trækerne, og illustrerer middelalderens magtfusion mellem konge og kirke. Den stiliserede figur viser Kristus som kongeguden, en sejrende konge med en borglignende krone på hovedet, åbne øjne og klædt i kongedragt.</p>

	<p>B 52 kaster sin last</p>
	<p>Fraktal - matematisk mønster der bliver ved med at udvikle sig</p>
	<p>Industrisamfundets skole</p>
	<p>Glæden ved legen ...</p>
	<p>Børn på flugt efter napalmangreb i Vietnam</p>
	<p>Ariadnes tråd – og som man kan se, så er den altså rød!</p>

	<p>Håbet blæser i vinden ...</p>
	<p>Mor og barn</p>
	<p>Guernica er et maleri af Pablo Picasso, som forestiller det bombardement, tyske fly foretog på den baskiske by Guernica under den Spanske borgerkrig den 26. april 1937. Det menes, at mellem 250 og 1.600 personer blev dræbt under angrebet. (Dansk Wikipedia)</p>
	<p>Brød og skuespil. Det folk der ikke sulter og ikke keder sig, gør ikke oprør.</p>
	<p>Danmark 2015</p>
	<p>Erasmus af Rotterdam: Mennesker fødes ikke, de dannes</p>

<p> Erindrer vi i et spejl, i en båd, men da skal vi se ansigtet ansigt. Nu erkender jeg endelig, men da skal jeg finde ud af, hvad jeg ser i spejlet nu. </p>	<p>1. Kor. 13,12</p>
	<p>Hold til højre!</p>
	<p>... og det er Wolfgang Klafki vi ser i spejlet</p>

Dannelse på flere niveauer

Hvad kommer først, hvad er vigtigst – dannelse eller uddannelse? For at gøre lidt grin med den ofte ret ureflekterede pædagogiske debat, kunne man hævde, at dannelse sådan rent matematisk udgør 80% af uddannelse. Min egen betragtning går på, at man ikke kan adskille de to begreber.

Den pædagogiske tænkning kan bygge på indhold, og den kan bygge på form. Traditionelt har undervisning bygget på indhold. Man har bl.a. skulle lære nogle bestemte vigtige kulturelle tekster. Personligt har skolen ladet mig møde *De ti Bud* (i Luthers udgave), Brorsons *Op, al den ting* og Ewalds *Rungstedts Lyksagligheder* – den sidste var nu først i gymnasiet. Fælles for dem var, at det var vigtige tekster, tekster der har en plads i vores kultur også før den danske kulturkanon. Herudover var – og er – der er frygtelig masse viden, fra alle mulige forskellige fag som jeg dels har fået med mig og dels til stadighed tilegner mig.

Og så har jeg lært form – altså metoder. Jeg har både skulle udvikle mine medfødte evner og lære at løse problemer – altså at finde hensigtsmæssige løsninger. Dette møde mellem den objektivt foreliggende viden og subjektets evne til at handle med og i forhold til denne viden er det skolens og uddannelsernes opgave at tilvejebringe. Dette kaldelse dannelse! Når Erasmus fra Rotterdam tilbage i det sekstende århundrede udtalte, at *Mennesker fødes ikke, de dannes*, og når Kant (2012 s.26) taler om at *Børn skal ikke kun opdrages med henblik på den nuværende tilstand, men også med henblik på menneskeslægtens potentielt bedre tilstand i fremtiden, dvs. menneskehedens idé og hele dens bestemmelse*, så peger de på dette fremtidsorienterede og indeterminerede menneske, der konstant udfordres af verden og af sig selv.

Den pædagogiske-, eller måske rettere uddannelsespolitiske, tænkning i dag er lidt anderledes. Viden prioriteres ikke så højt, for den kan man jo til enhver tid søge og finde på nettet. At den vidende så ved, at dette ikke er tilfældet, at Dansk Wikipedia er meget lidt troværdig og at selv redelig leksikalsk viden, med fagfolk som redaktører, er fragmenteret, det er så en anden sag. Så længe man har en internetforbindelse, så kan man klare sig. Denne *wikipedia-fundamentalisme*, der har sneget sig ind i vores uddannelsessystem, kan på sigt vise sig farligere for vores kultur end klimaforandringer, atomspreddning og terror. Hvorfor? Fordi den gør viden til Gud, men undlader at forholde sig til denne videns anvendelse, dens sandhed og dens konsekvenser. Oplysningstidens objektiv materiale dannelsesbegreb som Klafki (1983 s. 38) kalder *dannelsesteoretisk objektivisme* er central, men uden en reflekterende bevidsthed, et selv, eller Aand – som Kierkegaard (1849) ville sige, der skaber sammenhænge, kategoriserer og sætter rigtigt og forkert, godt og ondt – så er alt lige gyldigt, så er alt ligegyldigt. Derfor taler Klafki om kategorial dannelse der både skal åbne verden for barnet og barnet for verden. Derfor taler Grundtvig ikke om oplysning, men om *Livsoplysning*, thi han ved, at lys uden varme er helvedes kval. Derfor taler K.E. Løgstrup om *Tilværelsesoplysning*, der starter med fortælling for at ende med stillingtagen.¹

Men dækker begrebet dannelse ikke også noget med almindelig pli – altså hvordan man bør agere i sociale sammenhænge?

Det har, så vidt jeg kan se, altid været god tone i den pædagogiske debat, at lægge afstand imellem det pædagogiske og det borgerlige dannelsesbegreb, som vi har et vidunderlig eksempel på i Emma Gads bog *Takt og Tone* fra 1918. Det har været god tone – men den tone er, som jeg hører den, falsk. Der er, mener jeg, en snæver taksonomisk forbindelse mellem det borgerlige og det pædagogiske dannelsesbegreb.

---

¹ De præcise referencer til Grundtvig og Løgstrup er lidt komplicerede. Grundtvigs "lys uden varme" er fra strofe 41 i det store digt *Nyaars Morgen* fra 1826, men han taler generelt, ikke udelukkende om begrebet livsoplysning. Løgstrup udtaler sig om forholdet mellem tilværelsesoplysning, fortælling og stillingtagen i debatten efter foredraget om *Skolen formål*, i 1981.

Det er klart, at Emma Gads og Klafkis tanker ikke er direkte forenelige. Begge begreber kaldes imidlertid dannelse og det må der være en forklaring på. Hvad er det for en form for dannelse, der behandles i Emma Gads snart 100 år gamle bog? Lad os tage et eksempel på hvordan man skal begå sig i *Livet udenfor hjemmet*, et afsnit der behandler restaurant-høflighed, koncerter, venteværelser og den nye moderne fraværende samværsform – telefonering.

TELEFONERING.

Hvor man i gamle Dage sendte et Bud med en Skrivelse, telefonerer man nu, og selv den mest forbenede Tilhænger af Fortidens Liv i Modsætning til vor moderne Tilværelse, undlader ikke at benytte sig af dette tyranniske men uundværlige Hjælpe-midlet i Samkvemmet.

Sammen med en Opfindelse, der breder sig hurtigt i Befolkningen, opstaar der Former for dens Brug, som først lidt efter lidt vinder Indpas og derfor trænger til stadig at indskærpes. Blandt disse nyopstaaede Former er Telefonhøflighed noget af det vigtigste, men hvad der næsten er endnu vigtigere, er den Telefonerendes Opfattelse af Pligterne mod andre Tilstedeværende. Dette Hensyn forsømmes som oftest slemt.

Lad Dem ikke helt beherske af Deres Telefon, men sæt den ud af Virksomhed under et Maaltid sammen med Gæster og under en vigtig Samtale. Kun altfor ofte sker det, at man lader betydningsfulde Forhandlinger afbrydes, og deres Traad tabes, maaske for bestandig, for at modtage en ganske ligegyldig Forespørgsel i Telefonen.

Naar De har Besøg, og De under dette ringes op, forsøm da ikke at rette en Undskyldning til Deres Besøgende.

Det er uhøfligt mod en Besøgende, ikke, hvis man ringes op, at gøre den telefonske Samtale saa kortfattet som muligt. I Stedet for at drøfte Bagateller i en Ventendes Paahør, bør De sige: "Undskyld, jeg har Besøg. Ring venligst op senere." Det sker sjældent.

En Læge, Tandlæge, Præst el. lign. bør have en Anden til at passe sin Telefon under sin Modtagelsestid. Det virker mere end stødende, naar f. Eks. en Patient hører Lægen, under Drøftelsen af Lidelserne, i Telefonen veksle Repliker angaaende en paatænkt Skovtur eller Bridgeaften.

Vær høflig i en Telefon. Først mod Damen. Dernæst mod Den, De skal snakke med. Hvis De siger noget uvenligt til ham, saa husk, at han ikke kan se paa Deres Ansigt, at De ikke mener det saa slemt.

Naar man telefonerer, begynder man med at spørge: "Er det hos Grosserer N. N.?" Efter Svaret nævner man sit Navn og beder om at maatte tale med den Person af Husstanden, der ønskes. Det korrekte Svar herpaa er: "Et Øjeblik, jeg skal se, om Vedkommende er hjemme", idet der således er Lejlighed til at undgaa Samtalen. (Gad, 1918)

Teksten kan selvfølgelig forekomme morsomt, men samtidig viser den klare paralleller til vore dages debat om brug og misbrug af e-mail, sms og sociale netværk, forhold, som det forventes at børn mestrer, men som man gang på gang må tage op i skolen, fordi de ikke er klar over de grænser, der må være, når mennesker skal kommunikere ordentlig sammen.

Men det er jo kun *form*, kan man indvende, og form er noget udvendigt, som let kan få stor magt over os. Det er også rigtigt. Og hverken form eller magt må tyrannisere vores tilværelse, det ville være katastrofalt. Men mon ikke det ville være værre og langt mere tyranni-

serende, om form-løsheden og magtes-løsheden dominerede. En hvis mængde form må der til. Uden den ville vi ikke kunne lægge de begrænsninger på os selv, der er nødvendige for, at vi er til at holde ud at være i stue med og – hvilket er vigtigt i pædagogisk sammenhæng – uden de rammer som formen har, ville der ikke være noget vi kunne støde os på, spørge til, forsøge at ændre. Form er udfordring. Det er kulturens byrde, samværrets spilleregler – og altså den udfordring der viser os, at der muligvis er andre samværsformer. Formen eller høfligheden er således samfundets og kulturens grundlag, det er dannelsens – også den pædagogiske dannelses dybeste niveau. Man skabes af formen og det bliver opfattet som om man skaber sig, hvis man ikke formår at holde formen. **Høflighed er dannelse af første orden.**

Men formen er ofte for stiv til mennesket. Barnet og os barnlige voksne får at vide, at vi skaber os, når vi reagerer på, at formens stivhed bliver for trykkende. Havde vi været dyr, så havde vi instinktivt reageret i overensstemmelse med formen, men vi er ikke dyr og formen er ikke universel, som dyrenes instinkter. Formen er bundet til tid, sted og social placering. *Mennesket er* – for nu et bruge Grundtvigs (1983 s. 22) meget poetiske beskrivelse fra Nordens Mythologi -1832, – *ingen Abekat, bestemt til først at efterabe de andre Dyr, og siden sig selv til Verdens Ende, men ... et Guddommeligt Experiment, der viser, hvordan Aand og Støv kan giennemtrænge hinanden...* Vi er et guddommeligt formspringende eksperiment.

Det er imidlertid ikke alle formsprængninger eller mønsterbrud, der er socialt acceptabelt. Naturligvis ikke. Mønsterbrud, der er livsødelæggende accepteres ikke. Hvor meget frihed det end giver individet at køre med 120 km i timen gennem byen og venstrerundt i rundkørslen, så er det ikke acceptabelt. Andre former for mønsterbrud er derimod livsførgende: Barnet der måske ikke siger det, der forventes, men som udtaler nye til situationen passende ord. Som drengen der en nytårsaften i børneradioen fortalte, at *Sidste gang havde vi også en bombehalløjsadims.*

Hvad er det, der er på spil her? Det er det acceptable nedbrud af de accepterede, det nedbrud der giver nye livsmuligheder, hvor formen – konventionerne – ville have kvalt det spirende liv. Det er en opmærksomhed over for livets muligheder, som de pludselig opstår i de situationer der er anderledes. **Situationsfornemmelsen – refleksionen over formens grænser er dannelse af anden orden.**

Taler vi om dannelse i skolen, så vil man ofte knytte an til Klafkis teori om den kategoriale dannelse. Klafki taler i føromtalt artikel fra 1959 (1983) om fire oprindelige former for dannelse, her citeret fra *Grundbog i pædagogik* af Poul Brejnrod (2005):

- *Den klassiske materiale dannelse, som især er de gamle kulturers dannelsesform. Her er det kulturens store og signifikante tekster, der skal læres udenad, fordi de virker moralsk opbyggende og overfører kulturens værdier til næste generation.*
- *Den objektive materiale dannelse, som er oplysningstidens dannelsesideal. Her betyder dannelse, at man øger sin vidensmængde og får forstand på flere og flere dele af verden.*
- *Den formale evnedannelse, som især er reformpædagogikkens ideal. Her er dannelse det, at eleven udvikler sine medfødte evner. Elevens egen indre vækst er i centrum.*
- *Den formale metodiske dannelse er den, man får ved at lære informationssøgning,*

projektarbejde mv. Det er evnen til problemløsning, som især har været dyrket af den kritisk-frigørende projektpædagogik.

Klafki opfatter imidlertid disse dannelsesformer for ufuldstændige. Der må være såvel fylde som form i et dannelsesprojekt, eller som han siger det (1983 s. 61):

... dannelse er ensbetydende med, at en fysisk og åndelig virkelighed har åbnet sig for et menneske – det er det objektive eller materielle aspekt; men det vil samtidig sige: at dette menneske har åbnet sig for denne sin virkelighed – det er det subjektive eller formelle aspekt såvel i »funktionel« som i »metodisk« forstand.

Denne dobbelte åbning, hvor verden åbner sig (begrebsmæssigt) for eleven, der selv åbner sig for verden, kalder Klafki for en kategorial dannelsesproces. Det drejer sig om at forstå sammenhænge i sin verden – altså det klassiske hermeneutiske projekt, for dermed at gøre eleven i stand til at agere hensigtsmæssigt i sin verden – det kritisk-konstruktive projekt.

Med Klafkis dannelsesestænkning har vi overskredet de almindelige begreber om at være et dannet og omgængeligt menneske. Det er også derfor, man har haft svært ved at tale om dette som dannelse i almen forstand. Der noget andet på spil. Spørgsmålet er imidlertid om det er så fundamentalt anderledes, at det er et andet begreb, eller om der snarere er tale om, at vi med det pædagogiske dannelsesbegreb bevæger os op på et andet taksonomisk niveau, op i en tredjeordens dannelse. Jeg vil her prøve at argumentere for at det er muligt at have dette synspunkt.

Mens høfligheden er knyttet direkte til vor omgang med hinanden, som adfærd er knyttet til dyrenes instinkter, så er situationsfornemmelsen knyttet til en afprøvning af høflighedens grænser. Ikke for at nedbryde disse, men for at udfordre dem i en verden, der konstant er ny. Verdens foranderlighed skyldes dels naturens udvikling, der for det meste går langsomt, og dels menneskenes påvirkning, der positivt kan betragtes som nysgerrighed, en trang til at udforske og forstå – og modsat kan betragtes som en evne til at omskabe verden efter vores behov, at forbruge og opbruge. Jo længere mennesket bevæger sig fra et liv i pagt med naturen, jo mere vi kommer til at opfatte verden som vores omgivelse i stedet for vort ophav – for nu at bruge Løgstrups formulering. Jo flere abstrakte begreber sættes der ind imellem naturen og os, jo mere får vi også brug for kompliceret og abstrakt viden for at kunne håndtere vores verden. Se blot på vores kommunikation. Vi kan ikke nøjes med et sprog, der benytter sig af indikativ i aktiv. Konjunktiv og passivformer må med i en kompleks verden, for "det kunne jo tænkes ...". Og så er der det, som vi ønsker at udtrykke, men som vi ikke kender – her må symboler gøre det ud for det reelle.

Modernitetens verden er kompleks og kræver stor omverdensopmærksomhed for at vi kan begå os fornuftigt i den. Begå os, så vi ikke kommer til skade – eller kommer til at skade. Denne omverdensopmærksomhed ligner på mange måder den medmenneskeopmærksomhed, der ligger i høflighedens og situationsfornemmelsens forståelse af, hvordan det er praktisk at gebærde sig i en given situation. Hvordan man bliver forstået, undgår at komme til skade eller undgå at skade andre i standardsituationen (dannelse som høflighed) og i den anderledes og nye situation (dannelse som situationsfornemmelse).

Omverdensopmærksomheden kræver imidlertid noget mere – den kræver, at vi bliver gjort opmærksom på vor omverden og får sprog til at beskrive den med. Det er det vi har skolen med dens fag til. Fagene beskriver verden set fra forskellige synsvinkler. Fagene skaber kompleksitetsreduktion i elevernes verden – funktionel tværfaglighed gør ofte det hele lidt vanskeligt igen, men er nødvendigt for at pege på verdens kompleksitet.

Omverdensopmærksomhed er nødvendig. Hver enkelt elev må prøve at tilkæmpe sig en forståelse af sin omverden. Skolen prøver efter bedste evne at hjælpe, prøver at åbne verden for barnet, ved hjælp af sin fagrække. Skolen giver barnet sprog og redskaber til at

forstå dets verden – forstå således, at barnet kan agere i – og i forhold til verden. Omverdensopmærksomhed er således ikke kun en passiv forståelse af, hvorledes verden er indrettet. Den fordrer en aktiv interaktion med verden. Omverdensopmærksomheden er et udtryk for, at mennesket har fået åbnet sin virkelighed begrebsmæssigt, og dermed selv åbner sig for den. **Omverdensopmærksomheden – den kategoriale dannelse – er dannelse af 3. orden.**

Jeg kan være i tvivl om, hvorvidt der er den store forskel i min brug af begrebet *omverdensopmærksomhed*, Løgstrups brug af *tilværelsesoplysning* og Grundtvigs *livsoplysning*. Indtil jeg har fået dette afklaret, må jeg derfor hellere holde fast i min egen formulering. Og der er selvfølgelig en sammenhæng, en sammenhæng der viser sig derved at også jeg må konstatere, at dannelse dybest set ikke kan beskrives med fornuften. Der er et dybere, metafysisk lag, som jeg ikke kan komme uden om.²

Grundtvig siger det smukt i en tale på Marielyst Højskole i november 1856: *Der er sex Ord, Par om Par, altsaa tre Par Ord, som man finder i ethvert Tungemaal, som skal due til at oplyse Menneske-Livet heelt og holdent, som det er, og som Erfaringen har lært os, og skal bestandig bedre lære os at kiende det, og disse tre Par Ord er "Lys og Mørke" saa "Liv og Død" og endelig "Sandhed og Løgn"....* (1956 s. 25).

Der er en på en gang kendt og ukendt dobbelthed i livet. *Lys, liv og sandhed* må imidlertid have en forrang over for dets modsætninger, ganske som K.E. Løgstrup påpeger at *tillid* har en forrang over for *mistillid*, derved at *mistillid* er ødelagt *tillid*, mens det er meningsløst at tale om det modsatte – om *tillid* som ødelagt *mistillid*.

Uden at prøve at forklare hvad der ligger bag begreber som *lys, liv, sandhed og tillid* må jeg dog konstatere, at der er forhold, der er større end mig, at der er noget der er kommet før mig, som jeg ikke kan ændre og som jeg derfor er forpligtet over for.

Personligt må jeg derfor erkende min omverdensopmærksomheds ufuldkommenhed. Jeg kan simpelthen ikke rumme verden – og det er nok heller ikke meningen. Den virkelighed som er blevet begrebsmæssigt åbnet over for mig og som jeg har åbnet mig overfor – er fragmentarisk og ufuldstændig. Samtidig er jeg klar over, at jeg som menneske ikke blot lever i historien, men er historieskabende. Jeg er medansvarlig for de beslutninger der træffes på baggrund af min og andres fragmentariske og ufuldstændige viden. Min fornuft giver mig ingen sikre anvisninger, hvorfor jeg må håbe, at jeg kan agere med en omverdensansvarlighed – en fremtidsansvarlighed.

Denne fremtidsansvarlighed tilkommer det ikke kun det enkelte menneske at udvise, det må menneskeheden tage på sig. *I en sådan fremtidsansvarlighed ligger dannelsen af 4. orden.*

Denne 4. ordens dannelse kommer Klafki faktisk også ind på, når han taler om de epokale, eller epoketypiske, nøgleproblemer. Enhver tid har sine udfordringer, som det står til den at søge løsninger på. Vor tids udfordringer er forhold som krig og fred, social ulighed, klimaet, informationsteknologien – og jo, der er flere. Det er ikke problemer som det enkelt menneske kan løse, men som der skal en global fremtidsansvarlighed til for at håndtere. Derfor ser jeg også med nogen skepsis på dem, der trækker disse problemer ned som noget centralt i skolen. Tag ikke livsmodet fra et barn ved at bebyrde det med problemer som det ikke kan løse. Giv det i stedet for mod til at tage ansvar for løsningen af nære problemer og håb så på, at det det livsmod sætter det i stand til at agere i det fællesskab, der kan – og skal – tage fat på de store fælles udfordringer.

---

² Metafysik er et vanskeligt begreb. Dr. theol. Ole Jensen taler om metafysik som de forhold i verden, som vi ikke kan komme uden om, men heller ikke bagom.

Dannelse er yderst komplekst og vanskeligt. Alligevel har jeg forsøgt at systematisere begrebet, så det kan være i et simpelt skema. Et skema med fire taksonomiske niveauer.

Niveau	Frentræden	Indhold
1. ordens dannelse	Høflighed	Form (Takt og Tone) Social betinget dannelse
2. ordens dannelse	Situationsfornemmelse	Refleksioner over form (Takt og tone til tiden) Almen dannelse ³
3. ordens dannelse	Omverdensopmærksomhed	Den dobbelte åbning i et nutids- perspektiv Ontogenetisk dannelse ⁴
4. ordens dannelse	Fremtidsansvarlighed	Den dobbelte åbning i et frem- tidsperspektiv Fylogenetisk dannelse

Skemaet er selvfølgelig ikke sandheden, men et forsøg på at vise en mulighed for at tale om et samlet dannelsesbegreb.

Referencer:

- Brejnrod, P. H. (2005). *Grundbog i pædagogik: Oplysning, dannelse og fusionspædagogik i senmoderniteten*. Kbh.: Gyldendal.
- Gad, E. (1918) *Takt og Tone*. Lokaliseret d. 3. april 2016 på: <http://www.emmagad.dk/takt-og-tone/livet-udenfor-hjemmet.html>
- Grundtvig, N. F., & Johansen, S. (1956). *Taler paa Marielyst højskole, 1856-1871*. København: I kommission hos Gyldendal.
- Grundtvig, N. F. (1983). *Nordens mytologi: Fotografisk optryk af 3. udgave fra 1870*. København: Samleren.
- Kant, I. (2012). *Om pædagogik*. Aarhus, Klim
- Kierkegaard, S (1849) *Sygdommen til Døden*. Lokaliseret d. 3. april 2016 på: <http://www.kb.dk/en/nb/tema/webudstillinger/sk-mss/mss3/36.html>
- Klafki, W., & Nordenbo, S. E. (1983). *Kategorial dannelse og kritisk-konstruktiv pædagogik*. Kbh.: Nyt nordisk Forlag.

---

³ Klafki taler også om begrebet almindelse, der for ham nærmest er kompetencer. Det er evnerne til selvbestemmelse, medbestemmelse og solidaritet.

Er disse bundet til situationsfornemmelsen? Ja, men for at det er *ansvarlig* selvbestemmelse, medbestemmelse og solidaritet må det også have elementer af *omverdensopmærksomhed* i sig.

Herved falder mit skema, min dannelses-taksonomi, enten fra hinanden eller også vikler det almene- og det pædagogiske dannelsesbegreb sig yderligere ind i hinanden.

⁴ ontogenese: om det enkelte individs udvikling, modsat fylogenese, der omhandler artens, eller slægtens, udvikling.